

УДК 001(477)(092):94(477.42)

М. С. Тимошик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ПОВЕРНЕННЯ ІЗ НЕБУТТЯ:
«Местечко Брусилів и его окрестности» Івана Огієнка**

У колишніх радянських спецфондах віднайдено ще одну працю Івана Огієнка, яка чекала на публікацію окремим книжковим виданням майже ціле століття.

Ключові слова і словосполучення: історичний нарис, картини праці і побуту, історія поселень, рідний край.

2013 року виповнюється сто років від часу створення Іваном Огієнком одного з ранніх своїх історичних досліджень краєзнавчого характеру, якому випала чи не найдраматичніша видавнича доля з усіх численних праць цього автора, написаних в Україні та на чужині. Особливий драматизм побутування цього твору полягає в тому, що протягом тривалого часового проміжку про його існування не підозрював ні сам автор, ні дослідники-огієнкознавці. З рукописами відомих авторів таке трапляється не так уже й часто.

Твір, про який ітиме мова, мовою оригіналу називається «Местечко Брусилів и его окрестности». Що ж він собою являє й чому був позначений міткою багатолітнього небуття?

Цей документ можна назвати своєрідною саморобною книгою в одному примірнику формату 60x84 1/16. Обсяг цієї книги — 90 позовтілих аркушів цупкого паперу. Посередині кожного з цих аркушів акуратно наклеєні вирізки в одну колонку одного суцільного тексту. Вони розміщені в чіткій хронологічній послідовності, мають різні підзаголовки. Загальний заголовок на першій сторінці цієї саморобки також вирізаний з газети і набраний крупнішим шрифтом так: «М-ко Брусилів и его окрестности: Исторический очеркъ». Зверху на титулі й на обкладинці — прізвище автора, також наклеєне з газетної вирізки — «И. И. Огієнко». Газета, де друкувався з продовженням цей твір протягом усього 1913 року, називається «Радомишлянинъ» (проурядова газета, редакція якої знаходилася в повітовому містечку Радомишль Київської губернії). Протягом усіх підрадянських років і аж до другої половини 90-х років ХХ століття документ зберігався під номером 86901 у спецфондах наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка і в жодних бібліотечних каталогах ніколи не зазначався. Віднайдений він був автором цих рядків у час написання першої монографії — про життєвий і творчий шлях колишнього професора Київського університету міністра освіти і віровизнань уряду УНР «Голгофа Івана Огієнка».

Як потрапив до університетської книгозбірні цей безцінний документ, — встановити досі не вдалося. Як не вдалося з'ясувати, чіми руками творилася книжка-саморобка. Проте, знаючи ретель-

ність Огієнка в систематизації своїх численних публікацій, можна з упевненістю припустити, що цю чорнову роботу виконував безпосередньо він сам. Додатковим свідченням цього припущення є той факт, що на широкі поля цієї «самоклейки» рукою автора нанесені окремими реченнями численні виправлення, уточнення, а то й доповнення. До 21-ї сторінки — червоним чорнилом, а далі — чорним. Безумовно, він мав твердий намір видати згодом окреме книжкове видання, виправивши й доповнивши газетний варіант роботи.

Не вважав Огієнко за приниження свого наукового авторитету вмістити наприкінці книги і вирізку тексту звернення одного з читачів цього нарису до редакції, опубліковану в цій же газеті, — керуючого Брусилівським маєтком поміщика О. Синельникова Бабицького, який, по суті, заперечував тезу автора про надані селянам місцевим паном права рибного промислу в ставках. «Такого не було!» — твердо заявляє читач Бабицький, посилаючись на спогади свого батька. І вчений вміщує це своєрідне спростування до книги, маючи на гадці випарити цей недогляд у майбутньому книжковому виданні. Тут він дбав, передусім, не про своє особисте реноме, а про істинність того чи іншого історичного факту.

На превеликий жаль, житейські обставини склалися так, що до підготовленого для перевидання газетного варіанту «Містечка Брусилова...» автор уже більше ніколи не повертався. Саморобну книжечку-розклейку він уже не тримав у руках ні в ранзі міністра освіти та віровизнань, ні в ранзі ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету. Інакше йому б вдалося вивести свою працю принаймні до Львова, Винник чи Тарнова, куди доля занесла вигнанця з рідної землі після вимушеного полишення в результаті натиску більшовицьких військ восени 1921 року останньої української столиці. Не дочекавшись відповіді на свого листа до Києва з проханням зберегти його величезний архів у Кам'янці-Подільському та дати можливість йому працювати з ним, повернутись до столиці, Огієнко 1921 року змушений був покинути Україну назавжди. Отож, ні про долю цього рукопису, ні про інші свої полишені в Україні архіви він, як с особливий «ворог народу», більше ніде й ніколи не міг довідатися.

Перед тим, як приступити до тематичної характеристики цього твору, варто зосередити увагу читача на обставинах її написання, причинах звернення автора до історії своєї маленької батьківщини та спробах оприлюднення зробленого.

Рано пізнавши нужду (він був шостою дитиною в сім'ї; коли йому ледь виповнилося два роки, загинув унаслідок нещасного випадку батько: пізно восени, заготовляючи в лісі дрова, його розтоптали запряжені в завантажену підводу злякані коні¹), він сприймав до серця болі й турботи тих простих брусилівчан, серед яких жив, від яких переймав переконання, світогляд, громадянську позицію, духовний світ.

Історією свого рідного краю Огієнко почав цікавитися ще з юного віку. Протягом усіх років навчання у фельдшерській школі, роботі в Київському шпиталі (1897-1903) студентської та аспірантської

пори в Київському університеті (1903-1912), допоки живою була мати, Іван Огієнко вихідні, свята та канікули старався проводити в Брусиліві. Свою допитливість прагнув задовольнити частими поїздками околицями містечка. Таким чином, безпосередній спілкування із ровесниками, старшими брусилівчанами, селянами довколишніх сіл все чіткіше й ясніше давали молодій, спраглий до правди, людині відповіді на запитання: хто ми такі, українці; що з нами сталося; хто в цьому винен; як шукати виходу із ситуації?

Все, що перепускалося тоді через вразливу душу, що хвилювало й спонукало до дії, до допомоги, до захисту скривджених і знедолених, знаходило згодом своє вираження в друкованому слові — одному з найбільших і найрезультативніших дарів, якими була нагороджена Богом при народженні ця людина. І глибоко символічним сприймається нині той факт, що перша друкована публікація майбутнього журналіста, ученого, видавця, перекладача, державного і церковного діяча, була присвячена опису турбот і печалей земляків-брусилівчан. Йдеться про статтю “Местечко Брусилів. Как живуть крестьяне”, опубліковану 1897 року в петербурзькому часописі “Сельский вестник”. Тоді юному Огієнкові, який щойно закінчив (з вимушеними перервами) чотирирічну школу в Брусиліві і став учнем Київської військово-фельдшерської, виповнилося 15 років. А газету із Петербурга, до речі, малий Іван передплатив того року за зароблені під час наймитування кошти.

Суспільно-політичні події, що відбувалися в Російській імперії напередодні і під час революції 1905 року, коли в черговий раз загострилися так зване українське питання, спонукали брусилівського студента університету Св. Володимира весь вільний від навчання час спрямувати на вдосконалення своїх перших репортерських спроб — потреба писати, бажання говорити землякам про наболіле не давали спокою. Проте була й друга причина, що викликана тяжким матеріальним становищем молодого Огієнка. 1904 року його звільняють з університету після першого курсу через несплату за навчання. Незабаром поновлюється після заслуженого виборення Кирило-Мефодіївської стипендії (25 рублів щомісячно). Наступні роки він вимушений безперервно підробляти, аби допомогти бездомній матері (у 1897 році повністю згоріло в Брусиліві їхнє обійстя). 11 червня 1907 року Огієнко одружується з учителькою з Брусилова Домінікою Литвинчук². У жовтні 1908 року народився син Євген, а в листопаді помирає, виснажена працею і злиднями, мати.

Отож, систематичні дописування в різні періодичні видання стали, таким чином, не лише засобом реалізації своїх суспільно-громадських намірів, а й можливістю бодай незначного матеріального підробітку.

Збирати матеріал до розлогого історичного нарису про свій рідний край Огієнко розпочав у досить непростий період свого життя. Закінчивши 1909 року з відзнакою університет Св. Володимира й одержавши рекомендацію факультету щодо залишення його на кафедрі та призначення професорської стипендії, він отримує відмову ректорату.

Відмова була зроблена після надходження до університету листа з міністерства освіти як відповідь на донос туди професора Т. Флорінського (пізніше — головного цензора Київського окремого цензурного комітету, лютого ненависника української мови, завдяки “старанням” якого не змогли побачити світ сотні україномовних книг і періодичних видань). Саме цей епізод став приводом до виступу С. Єфремова на захист І. Огієнка в московській газеті “Русское слово”³.

Нові життєві випробування чекали його й далі. У липні 1910 ж року помирає півторарічний син Євген... Практично через місяць дружина народить другого сина — Анатолія. А в грудні наступного року — Юрія. У колишньому спецфонді ЦДАВОВУ у Києві зберігається цілий ряд листів цього періоду, адресованих Огієнкові від родичів, друзів, знайомих. Писані різними почерками рядки сповнені були глибокими співчуттями молодим батькам у невірному їм горі, стурбованістю невизначеністю з працевлаштуванням Івана, запитаннями про те, де і як вони збираються жити далі⁴.

Справа в тому, що за всі роки навчання в університеті Огієнко ніколи не мав постійного помешкання. Після одруження, зважаючи на брак грошей і дорожнечу помешкань київських здавачів житла, він знімає з молодією дружиною таке помешкання за Києвом — у селі Дзвонкове неподалік Мотовилівки, куди щодня змушений був добиратися після лекцій потягом і пішки. До всіх несподіваних життєвих негараздів додавалася, отже, ще одна, найголовніша — повна невпевненість у завтрашньому дні.

Не полишаючи надії повернутися в університет і ґрунтовно зайнятися науковою та викладацькою справою, він влаштовується учителем у Київське комерційне училище (знаходилося по вулиці Дмитрівській), підробляє репетиторством і водночас стає слухачем Вищих педагогічних курсів. Очікувати звістки з університету Огієнкові довелося майже два роки. Весь цей час за нього клопоталися перед міністерством освіти впливові особи (А. Імшенецька, С. Зморовичева)⁵, що й посприяло, врешті, відміні попереднього рішення. На початку 1911 року по міністерству освіти таки вийшов наказ про зарахування з 1 січня Івана Огієнка професорським стипендіатом і призначення йому стипендії в розмірі 1200 карбованців на рік.

Наприкінці 1912 року в Києві з’являється своєрідний друкований донос на українство як явище — книга С. Щоголева “Український рух, як сучасний етап південноруського сепаратизму”. У ній вміщена, зокрема, прямо-таки “вбивча” характеристика молодому вченому: “п. Огієнко — патентований українець... Талановитий учень проф. Перетця, п. Огієнко (із селян Київської губ.) на початку 1911 р. залишений при університеті професорським стипендіатом готуватися на професора по кафедрі російської мови і словесності. Очевидно, п. Перетц готує собі співробітника, а з часом — і наступника. Вибір не можна визнати вдалим. Варто прочитати ряд статей п. Огієнка в “Раді” під недвозначним заголовком “Вчимося рідної мови”, щоб визнати в нього не тільки нахили, але й заповзятливість до українозаторської діяльності...”⁶.

Автор цих рядків п. Щоголев, радо констатуєчи факт згущення хмар над кафедрою російської мови університету, недвозначно натякає передусім на головного каталізатора неспокою — українофіла Огієнка.

Залишається лише дивуватися відважності й цілеспрямованості Івана Огієнка, який саме за обставин навислої реальної загрози бути виключеним зі стін університету Св. Володимира за своє «українозаторство», відважується на здійснення ще одного явно проукраїнського проекту. Він домовляється з редакцією повітової газети «Радомишлянинь», що виходила в містечку Радомишль, про публікацію своєї ґрунтовної розвідки з минулого і сьогодення свого рідного Брусилова та його довколишніх сіл.

Вибір майбутнім ученим цієї газети для публікації своїх краснавччих текстів не був випадковим. По-перше, стародавній Радомишль як помітне місто Київської губернії, був найближчим до Брусилова. Отож, географічна «прив'язка подій і героїв» його оповідей цілковито накладалася на інтереси самої газети. По-друге, як урядова газета, «Радомишлянинь» друкувався російською мовою. Тому здавалося цілковито очевидним, що цензурне відомство не буде відноситися так прискіпливо й підозріло до перевірки редакційного портфеля провінційної офіційної газети, як це воно робило з новоутвореними українськими за мовою і духом газетами «Громадська Думка» чи «Рада».

Публікація російською мовою історичного нарису Івана Огієнка «Містечко Брусилів та його околиці» розпочалася на сторінках повітової газети «Радомишлянинь» в січні 1913 року і тривала практично до грудневих чисел. Всіх вийшло понад двадцять подач. Обсяг кожної різнився — від 80 до 300 рядків широкої газетної колонки. Наприкінці кожної подачі зазначалося прізвище автора — **«И. И. Огієнко»**.

Як істинний учений, Огієнко ніколи не починав писати будь-який свій твір, не опрацювавши все те, що з цієї проблематики вже було сказано іншими авторами чи певною мірою стосувалося об'єкта дослідження. Не мало значення — готувалося це до друку в місцевій газеті чи в якомусь солідному видавництві. Ось і ця розвідка про рідне містечко, в драматичній історії якого відбилася історія не лише рідного краю, а й своєї держави, відзначається глибоким опертям автора на величезний масив ретельно опрацьованого джерельного матеріалу. Це, зокрема, і багатотомний «Архив Юго-Западной России», і «Акты Южной и Западной России», і польська «Chronica», і різноманітні літописні збірники, і відома в усьому світі «Teraturgema» Афанасія Кальнофійського за 1633 рік, і «Slovník geograficzny krolewstwa Polskego», і праці В. Антоновича, М. Максимовича, О. Єфименко...

За жанром свій твір, що так довго друкувався на сторінках повітової газети, Огієнко назвав «історичним нарисом». Хоча вимоги такого публіцистичного жанру цей твір явно перевищив. І за обсягом, і за рівнем залучення та коментування автором джерельних матеріалів, і за широтою узагальнень цю працю молодого автора можна цілковито віднести до солідного науково-популярного видання.

Легко, із невідомим зацікавленням, що наростає від розділу до розділу (а їх усіх — 28) читається ці науково-популярна розвідка. Від трьох легенд про походження назви Брусилова (місця, вкритого віковими лісами, де торгували будівельним матеріалом — брусами; міста, збудованого в болотистій місцевості на спеціальних сваях-брусах; і, нарешті, від імені першого володаря поселення — Брусилівського) автор, ретельно синтезуючи архівні матеріали, виокремлює яскраві сторінки з історії цього населеного пункту та його мешканців.

Купівля містечка Києво-Печерською лаврою, будівництво замку, характеристика та роль у його розбудові різних власників Брусилова (Бутовичів, Чацьких, Синельникових) татарське розорення, нове відновлення містечка, отримання Магдебурзького, наслідки польського панування — ось фактично невідомі сторінки, які заговорили з-під пера досвідченого вже журналіста й дослідника-початківця в результаті ретельного опрацювання ним численних архівних документів, що й тепер залишаються малодоступними науковцям. Який слід залишили на теренах Брусилівщини і в долях брусилівчан події, що в різні історичні періоди охоплювали значні за обсягом українські території — відповіді на ці запитання читач віднайдет, знайомлячись із розділами про Гайдамаччину, Коліївщину, декабристський рух, революції, різноманітні селянські бунти і рухи. Живі картинки праці, побуту та відпочинку трудолюбивих брусилівчан, результати таланту й розуму, зусиль їхніх рук і сердець постають із майстерно виписаних розділів «Цехи в Брусиліві», «Торгівля в Брусиліві», «Ярмарки. Митні збори. Заробітки».

Особливу залюбленість своїм краєм, захоплення його непростю історією, його неповторними краєвидами автор відверто засвідчує, змальовуючи в окремих розділах околиці Брусилова, його кургани, а також річки (Тетерів, Здвиг з її притоками Помийник та Брусилівка), різноманітні залишки старовини (скажімо, давні, нерідко зруйновані, церковні споруди), легенди про брусилівські скарби. Ось, для прикладу, один із вказівників, зафіксований в стародавньому Запорізькому рукописі під числом 173, що вказує на місце розташування одного із скарбів, захованих гайдамаками та місцевими мешканцями: «Один яр від Брусилова, другий від Коростишева і тими ярами зійшлися шляхи до городу, від кринички на схід сонця три ступні відмір і копай, сховано казан грошей; здається, стара оренда стояла, за орендою тая груша і кислиця була, посеред тих дерев сховано півтори кадки грошей». Знайшлося місце й оповідам про призабутих народних месників. А чого вартує маловідома оповідь про одного з таких, що прославився в часи Коліївщини, — Івана Бондаренка, про якого в Грузькому, Бишові та Макарові й досі співають народних пісень.

Окремо виділені в дослідженні теми «Євреї і Брусилів», «Пожежі в Брусиліві та околицях».

Перед очима читача постають цікаві історичні факти й неповторні сторінки поступу таких поселень довкола Брусилова, як Осівці, Кочерів, Карабачин, Водотії, Морозівка, Болячів, Дивин, Лазарівка, Дубрівка, Ковганівка, Хомутець, Солов'ївка, Романівка,

Озеряни, Тиснівка. В історії кожного з них — краплинка історії всієї держави Україна, усього українського народу. Без знань про такі краплинки неповними будуть знання всієї української історії.

Друкування тексту книги на сторінках «Радомишлянина» викликало неабиякий інтерес читацького загалу, про що свідчать відгуки, опубліковані на сторінках цього часопису, а також листи, адресовані Огієнкові. В одному з них редактор «Радомишлянина» замовляв землякові-ученому написати таку ж книгу про місто Радомишль із зобов'язанням здійснити першодрук у газеті, як це було з книгою про Брусилів⁷.

Без сумніву, що розпочату на сторінках повітової газети публікацію науково-популярних розвідок з історії рідного краю Іван Огієнко прагнув продовжити. Були в його планах і наміри присвятити окрему розвідку Радомишлю — місту, яке в XVI столітті належало Києво-Печерській лаврі і в якому наприкінці XVI — початку XVII століття успішно працювала одна з перших у центральній Україні папірня. Протягом тривалого часу вона забезпечувала якісним папером знамениту на весь світ друкарню цієї лаври. Про те, що подібні сюжети цікавили Івана Огієнка, свідчить той факт, що історію Радомишлянської папірні він документально вивчив і описав у своїй ґрунтовній монографії «Історія українського друкарства» (вперше побачила світ 1925 року у Львові заходами Наукового товариства імені Шевченка). Роботу з пошуку архівних документів щодо історії цього міста він розпочав улітку 1915 року, коли підробляв у Радомишлі лектором на літніх курсах учителів початкових класів.

Сьогодні важко припустити, якою б насправді та остаточною варіанті була Огієнкова книга про історію Брусилова та його околиць, якби він мав змогу забрати з собою на еміграцію перший її варіант, опублікований на сторінках «Радомишлянина». Одначе з твердим переконанням можна ствердити, що до неї обов'язково потрапили б і ті публікації молодого журналіста, які систематично вміщувалися на сторінках таких українських газет як «Громадська Думка» та «Рада». Чому? Бо всі вони стосуються брусилівської тематики — образки з життя селян, ремісників, їхні тривоги, надії і сподівання.

З редакцією щоденної політичної, економічної та літературної газети «Громадська Думка», перше число якої побачило світ 31 грудня 1905 року, студент другого курсу історико-філологічного факультету університету Св. Володимира Іван Огієнко став співробітничати незабаром після заснування часопису. Вибір цей не був випадковим, бо зроблений не без впливу його вчителя, викладача університету В. Перетця, а також його духовних побратимів, тісні творчі взаємини з якими тільки-но починалися — Б. Грінченком, М. Грушевським, С. Єфремовим, С. Русовою, А. Кримським, В. Самійленком, Є. Тимченком. Саме ці особистості склали кістяк авторського активу нового українськомовного друкованого органу, видання якого починалося з неймовірними труднощами.

Видавцеві газети В. Леонтовичу вдалося легко добитися дозволу властей, оскільки заявлені програмні цілі часопису були зовні помір-

кованими: “ГД” даватиме щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про великі світові події, цікаві нашим людям; поезії та оповідання, наукові фейлетони”⁸. Справжньою ж ціллю засновників часопису було пробудження, розворушення в значній частини української інтелігенції приспаної, а то й приглушеної національної самосвідомості, спонукання її до важкої просвітницької роботи серед народу, видання для цього літератури пізнавального характеру.

Відомий український учений на еміграції Аркадій Животко у своєму фундаментальному дослідженні “Історія української преси” так характеризував становлення цього унікального, але ще не вивченого нашими науковцями друкованого органу: “До співробітництва (крім редактора Ф. Матушевського та секретаря Козловського) було запрошено низку осіб, що визначилися вже на літературному полі. Були тут поети, письменники, наукові сили з різних кінців України. Але як в редакції, так і серед усіх співробітників майже не було підготованих журналістських працівників, а тим більш ще в щоденному органі... Решта співробітників щойно починала журналістську кар’єру і дехто з них вибився пізніше на доброго журналіста”⁹.

Безумовно, до числа “декого з них” слід віднести передусім Івана Огієнка. Від січня 1906 року “Громадська Думка” стала виходити регулярно, і вже в перших січневих випусках на її шпальтах з’явилися публікації початкуючого репортера Огієнка, що подавалися на початку під псевдонімом Іван Рулька. То були переважно невеликі замітки, що друкувалися на четвертій шпальті під постійною рубрикою “Дописи. Повідомлення з місць”. Звичайно ж, такі повідомлення для газети Огієнко-студент подавав із Брусилова, куди навідувався до самотньої матері на вихідні чи свята. Там, під час зустрічей і розмов із земляками і черпав він матеріал для своїх журналістських замальовок.

Характерною у цьому відношенні є перша Огієнкова публікація в “Громадській Думці” в числі 17 від 20 січня “Містечко Брусилів”. Ось її початок: “Містечко наше велике, селян у йому багацько, тисяч із шість, але доброї долі та доброго життя зовсім нема. Багацько є наболілих “вопросів” у наших селян, більше, ніж дірок на його обідраній хаті, або латок на його старенькій свиті. . . Та, як і скрізь, найважливішою потребою містечкових селян являється земля. Більша половина брусилівських селян землі не має”¹⁰.

Же в цьому короткому уривкові “проглядаються” добрі творчі задатки журналіста-початківця: образність мови, дохідливість викладу, вміння сконцентрувати увагу читача на головному. А ще — любов і повага до тих, про кого писав. Саме остання обставина й спонукала Огієнка щоразу братися за перо: тематика таких дописів-повідомлень з Брусилова дедалі розширювалася.

В числі від 6 лютого йшлося про те, як спраглому до читання брусилівському селянинові місцева влада непомітно підсовує “отруйні зерна”, поширюючи безкоштовно селами антиукраїнську, шовіністичну газету “Кієвлянин”. А через тиждень, 13 лютого, газета

розповіла вустами і пером свого молодого репортера про проблему лікування брусилівських селян (на 24 села волості — один фельдшер, постійне безгрошів'я, тому й лікуються бідняки не таблетками чи мікстурами, придбаними в аптеках, а порадами знахарів та ворожбитів). Ще через кілька чисел часопису — знову чергові повідомлення з Брусилова. Цього разу — про наболілі проблеми тамтешніх кравців (кожушників) та шевців (чоботарів) — (28 лютого), та про заборону місцевим поміщиком Синельниковим селянам збирати хмиз у лісі, про нестачу випасів для селянської худоби і про безжалісне зрубвання тим же поміщиком фруктових дерев — (4 березня).

Серія аналітичних публікацій із Радомишльського та Сквирського повітів під заголовком “Забастовочний рух”¹¹ була вже підписана не псевдонімом Іван Рудька, а справжнім прізвищем — Іван Огієнко. Це був мужній вчинок студента-репортера, оскільки вже на початковому етапі навчання в університеті Св. Володимира за ним утвердилася репутація “українофіла і сепаратиста”. Аналітичними статтями на болючу для українського громадянства тему — масовий селянський страйк, який набрав чимраз ширшого розмаху, — Іван Огієнко заявив про себе, з одного боку, як зрілий журналіст, а з іншого боку, як людина з активною громадянською позицією. І це не могла не помітити редакційна колегія часопису. Його статті, інтерв'ю, нариси, кореспонденції часто вміщуються тепер на перших шпальтах, подаються цілими підвалами на розворотах — поряд з публікаціями таких “метрів” публіцистичних жанрів, як С. Єфремова, Б. Грінченка, О. Маковея, Д. Дорошенка та ін. Йому частіше доручають підготовку спеціальних матеріалів — інтерв'ю з депутатами державної Думи (“У посла А. Ф. Грабовецького” — 9 липня); своєрідне соціологічне дослідження про вплив українського друкованого слова на свідомість селян (“Газета на селі” — 1, 2 серпня) тощо.

Однак, сповна розкрити свій потенціал як журналіста, публіциста на шпальтах газети “Громадська Думка” І. Огієнкові та його однодумцям не вдалося. Газета припинила своє існування на 190-му числі. Її випуск від самого початку здійснювався в умовах постійних конфіскацій, цензурних причіпок, штрафів і погроз працівникам. Тому й сумний фінал не змусив себе довго чекати. Урядову заборону подальшого видання часопису було видано 18 серпня 1906 року. До річного ювілею “Громадській Думці” не вистачило кількох місяців.

Своєрідним спадкоємцем цього часопису стала щоденна “газета політична, економічна і літературна” — “Рада”, дозволу на видання якої добився Б. Грінченко. Він же й став її першим редактором. Нова газета почала виходити під орудою тієї ж редколегії і авторського активу, які творили “Громадську Думку”. Перше число “Ради” побачило світ менш ніж через місяць після закриття її попередниці — 15 вересня 1906 року. На першій шпальті в “Листі до передплатників “Громадської Думки” повідомлялося: “На 190-му числі “Громадську Думку” припинено на весь період військового стану в Києві, а редакцію й контору запечатано того ж дня... Тепер видавництво нової газети “Рада” буде висилати вам цю газету”. Таким чином, нове ви-

дання брало на себе всі зобов'язання свого попередника перед постійними читачами, ставлячи також за мету залучити ширше коло нових прихильників.

Іван Огієнко був у числі тих співробітників “Громадської Думки”, хто першим активно взявся за створення нового українського друкованого органу. Його співробітництво з “Радою” набуває не лише системного характеру за періодичністю вміщуваних на її шпальтах матеріалів, а й нової якості за жанровим діапазоном, проблематикою виступів.

Публікації Огієнка в цій газеті можна умовно поділити на кілька груп.

Перша. Кореспонденції й замітки з місць про суспільно-політичні настрої на селі. Буваючи за завданням редакції у повітах Київської губернії, молодий журналіст уважно вивчає все те, що там відбувається, прислухається до роздумів і міркувань своїх співбесідників, з боєм у серці і переживанням за своїх героїв викладає на папері не лише побачене й пережите, а й прагне виокремити, загострити увагу на характерних тенденціях, найголовніших проблемах. Тому стрижень авторської думки, авторської позиції легко віднаходиться в кожній публікації. Цікаво простежити у цьому контексті діапазон проблематики Огієнкових виступів:

* “Останні бурхливі два роки поділили людей на два ворожих табори — тих, хто стоїть за визвольний рух, і тих, хто йдуть проти нього”. (“Молоде й старе покоління на селі”. 1906. 27 жовтня);

* “Як важливо сьогодні обрати до Думи тих, хто допоможе селянам здобути жаданої землі та волі” (“Народ готується”. 1906. 4 листопада);

* “Мине ще декілька років, країна переживе те гнітюче лихоліття. . . , ясний промінь вільного слова і вільної освіти засяє й над селом, і тоді вже розвалиться та міцна стіна, що тепер одділяє учителя од селян” (“Про сільських учителів”. 1907. 23 лютого);

* “Хто ж принесе запомогу сіромі, хто освітить його темне становище? Хто загоїть його великі болячки? Хто?. . . Тільки не теперішня Дума”. (“Третя Дума і наше селянство”. 1907. 30 листопада).

* “Кожний, хто жив на селі, добре знає, як багато терплять селяни, судового порятунку не маючи. От ми і звертаємось тут до наших видавців — кому ж, як не їм, заповнити цю прогалину і дати селянинові таку книжку до рук, щоб він з неї вичитав, як і де йому шукати судової запомоги” (“Юридична поміч селянам”. 1908. 19 вересня).

Друга. Есеї й нариси про сучасне авторові українське село, про матеріальне й духовне буття його мешканців. У цій групі публікацій молодий журналіст Огієнко найкраще виявив свої багатообіцяючі творчі потенції нарисовця-публіциста, справжнього майстра слова. Герої його нарисів — у переважній більшості або давні добрі знайомі, або випадкові попутники, з якими доля випадково зводила в дорозі. Це прості, здебільшого безземельні селяни, зі своїми щоденними бі-

дарськими клопотами, багатим внутрішнім світом, який раптом відкривається в щирій безпосередній бесіді, з трепетним очікуванням кращої будуччини — якщо не собі, то своїм дітям.

Нарис-образок “Скрута” (“Рада”. 1906. 25 грудня) — характерний у цьому плані. Часто типовий для жанру описовий зачин поступово підкуповує читача авторською щирістю, небайдужістю до побаченого, образністю: “Коли б я не приїхав додому, мене завше тягне до себе ота маленька старенька хатка, що стоїть, похилившись окремо од інших хат, серед городу. Павлова хата, наче соромлячись, заховалась за інші хати і виглядає звідти завше з дірками в поверсі, завше з затуленими шматтям побитими шибками. Павло — ще не старий, безземельний селянин. Щоб не вмерти з голоду, він крадцею: шие кожухи”.

Так же спокійно і врівноважено, як і авторська оповідь, розвивається діалог — із господарем цього дому, дружиною, дітьми. Але з того, здавалося б, зовнішнього спокою, пробивається динамізм думки, якийсь невидимий крик з тієї безодні, в якій опинилося українське селянство після революції 1905 року. Новелістичний кінець оповіді, стилістично обрамлений з початком, спонукає до роздумів кожного, хто читатиме цей нарис, не раз повертатиметься в думках до цієї хати з “дірками в поверсі”, до її талановитого, але обездоленого господаря: “Прощаючись зі мною, Павло тихо, щоб не чула жінка, спитав: «Як по вашому, паничу, чи можна сподіватися, що друга Дума вже достане нам землі?» Що я міг сказати Павлові?”

Зважаючи на “читабельність” таких публікацій, незабаром редакція “Ради” замовляє Огієнкові цілий цикл публіцистичних виступів під загальною рубрикою “Нариси з духовного життя наших селян”. З цим відповідальним завданням репортер справився успішно. Так, протягом лютого-червня 1909 року на перших шпальтах цього часопису (з продовженням на других полосах) з’явилися чотири подачі нарисів зазначеної рубрики: “Шевченко на селі: чи знають Шевченка та його твори наші селяни?” (11 березня); “Як колись читали Шевченка?” (12 березня); “Що читають на селі” (9 квітня); “Українська самосвідомість наших селян” (4 червня).

Перший нарис цього циклу — “Шевченко на селі” — не випадково був уміщений на першій шпальті спеціального номера “Ради”, присвяченого пам’яті Тараса Шевченка. Це — не традиційна розповідь про життєвий і творчий шлях генія українського народу, яка звичайно готується редакцією того чи іншого друкованого органу напередодні річниці народження чи смерті котрогось із відомих національних діячів. З-під пера Огієнка-журналіста народився зовсім інший твір — проблемний, доказовий, емоційний. Перед тим, як приступити до написання цього нарису, автор провів своєрідне соціологічне дослідження, поклавши в його основу кілька запитань: що знають про життя Шевченка сьогоднішні селяни; які твори Кобзаря пам’ятають; чи бачили десь портрет з його зображенням. Висновок автор дослідження робить невтішний: “У нас на селі Шевченка не знають... Сумно стає на душі, коли чуєш од селянина, що портрета Шевченкового він ніколи не бачив, і що по сільських хатах його немає...”

Порушену в нарисі актуальну проблему автор сам же пропонує негайно розв'язати: “Моральний обов'язок всіх нас — розказати народові правду про його славного поета... Гарна дешева книжка на життя Шевченка, портрет, щоб міг зайняти собі почесне місце в кожній селянській хаті, — це був би найкращий вінок на пам'ятник нашому великому поетові”.

На підтвердження актуальності і своєчасності цієї пропозиції, газета “Рада” вміщує в цьому номері спеціальну вкладку з портретом Кобзаря у виконанні відомого маляра Ф. Красицького.

Третя. Твори різних жанрів красного письменства. Саме в газеті “Рада”, а ще раніше — в “Громадській Думці” було вперше опубліковано немало поетичних і прозових спроб, більшість яких, на жаль, так і залишилися в цих часописах першодруками: видати окрему збірку художніх творів у себе на Батьківщині Огієнкови так і не вдалося. Знаменно, що поезія “Не питай”, що стане згодом народною піснею, вперше опублікована в “Громадській Думці” на початку співробітництва з нею молодого репортера (число від 18 березня 1906 року). В цій же газеті побачила світ ще ціла добірка поетичного циклу поета-початківця: “Не вірю” (2 квітня), “О, краю мій милий” (6 квітня), “Могутній орел” (20 квітня), “Доволі” (1 травня). Ці поезії, як і кореспонденції, репортажі, нариси, сповнені глибоко соціальних мотивів. І в цьому жанрі творчості Огієнко показав себе передусім як свідомий громадянин, патріот свого краю, син свого обездоленого і бездержавного народу.

Із прозових творів, опублікованих у період співробітництва з “Громадською Думкою” і “Радою”, найсильнішим у художньому плані є оповідання “На щедрий вечір” (“Рада”. 1908. 5 січня).

Четверта. Серія публікацій наукового характеру, спрямована на захист української мови. У період національного пробудження суспільства, викликаного революційними подіями 1905 року, сфера наукових інтересів майбутнього вченого концентрується навколо проблеми функціонування, унормування, поширення сфери вживання української мови після сторіч методичних і цілеспрямованих заборонницьких заходів уряду Російської імперії проти цієї мови. Статті ці також друкувалися відкрито, без псевдоніму, що не могло не позначитися на відповідному ставленні до студента історико-філологічного факультету Огієнка адміністрації університету св. Володимира.

Восени 1915 року за наказом військового командування царської армії всі факультети університету святого Володимира, окрім медичного, були евакуйовані вглиб Росії — до Саратова. Зроблено це було з метою уникнення в тилу армії “студентської маси, що легко піддається всякій агітації”¹².

Як професорський стипендіат, Огієнко був звільнений від військової служби. Не поїхав він і до Саратова. Через родинні обставини змушений був залишатися в Києві. З осені 1914 року тимчасово влаштовується вчителем російської мови й літератури до гімназії

М. Стельмашенка, займається репетиторством, викладанням (сьома Київська гімназія Янковського), науковою роботою.

В час поїздок до Брусилова, які в цей період були особливо інтенсивними, Огієнко більше зусиль докладав до практичних освітніх і громадських справ своїх земляків.

Не випадково земляки обирають його обирають почесним куратором початкової школи в Брусиліві, й він гаряче береться за буденні щоденні клопоти: організовує ремонт цієї школи, збирає серед знайомих у Києві книги для поповнення шкільної бібліотеки, дарує туди немало власних книжок. Але як за головніший обов'язок для себе сприймає молодий вчений прохання брусилівчан поклопотатися в Києві про відкриття вищого початкового училища, бо то була і його давня мрія. Немало урядових кабінетів довелося обходити, а перед тим — зібрати понад тисячу підписів мешканців міста й округи на підтримку цього прохання, оформити десятки всіляких документів, поки, нарешті, не отримав на руки урядового дозволу. Перебрав на себе й пошук коштів для викупу достойного приміщення та трьох десятин землі у місцевого дідича О. Синельникова, а ще — пошук учителів на різні предмети, передусім, української, німецької, англійської мов. В одному з листів земляків з приводу вибору вчителів, адресованих на київське помешкання Огієнка, читаємо: “Точний підрахунок бажаючих вивчати мови такий: обидві мови — 40 душ, німецьку — 14. Якщо будете вибирати вчительку, то, будь-ласка, з практикою”¹³.

Початок жовтня 1916 року в Брусиліві позначився справді великим святом: на головному майдані містечка розпочався молебень, після якого велелюдне зібрання попрямувало до приміщення училища для його освячення і відкриття. Івана Огієнка, як організатора й засновника цього вищого училища в житомирській глибинці, обирають почесним куратором.

Варто зазначити, що брусилівчани й мешканці округи добре знали й щиро поважали Івана Огієнка ще із студентських років за його добру вдачу і працьовитість. Так, протягом цілого літа 1913 року, перебуваючи в матері на канікулах, він допомагав селянам будувати бетонні криниці, а під час наступних вакацій — зніціював серед місцевого селянства створення кредитно-ощадного товариства. Авторитету дало йому й відкриття училища, про що свідчать ось ці два витяги з листів. Перший — надісланий з польової пошти молодим брусилівчанином, що воював на російсько-німецькому фронті, прізвища якого, на жаль, через низьку якість оригіналу, не вдалося розшифрувати: “На душі легко і віриться у велике світле майбутнє нашої Батьківщини. Не відмовтесь прийняти мій скромний внесок на користь нового училища в рідному містечку, на користь того храму науки, який тепер такий дорогий для всіх нас і який своєю появою зобов'язаний Вам, тільки Вам. Не будь Вас, не було б і його”¹⁴.

Другий лист — від брусилівських учителів: “Дозвольте подякувати Вам за вислані гроші і за новорічний подарунок училищу у вигляді книг. Цими книгами покладено початок училищної бібліотеки”¹⁵.

Восени 1916 року евакуйована частина університету повернулася до Києва і в червоному корпусі відновлюється звичний навчальний процес. Приват-доцент Огієнко в тому семестрі розпочинає читати новий курс «Історія східнослов'янського наголосу».

Тему “Брусилів у житті Огієнка” можуть значно розширити і збагатити десятки інших листів земляків, надісланих І. Огієнкові в період 1917-1921 років, які зберігаються сьогодні в одній із справ колишнього спецфонду з промовистою назвою “Огиенко И. И. — профессор Киевского университета, министр Министерства культов и Министерства просвещения при контрреволюционных правительствах».

Йому вірили люди, до нього зверталися за допомогою, порадою, просто ділилися наболілим. Характерним у цьому контексті є такий уривок з листа, надісланого від місцевого священика: «... А тепер про наболіле питання — про Україну. Напишіть мені колись детально: чи твердо стоїть Україна і чи не може повернутися в попередній свій стан? Взагалі, якщо більшовики завоюють, то пропало все. Чи можна сподіватися на достатнє становище духовенства на Україні і як до нього ставляться? Звичайно, духовенство сільське у масі своїй палкі українці, та й хто буде йти проти своєї Батьківщини? Але є й такі, хто сумнівається і самі не знають, де знайти своє благополуччя...»¹⁶.

А ось цей лист і сьогодні не може не хвилювати своєю щирістю, глибоким патріотизмом, сподіванням на краще життя у майбутній незалежній Україні. Написав його також брусилівчанин, вояк російської армії з штабу 4-го кавалерійського корпусу Улас. Дата відправлення з польової пошти — 11 березня 1917 року, невдовзі після зречення царя з престолу: “Шановний Іване Івановичу! Це сон, це чудо, а не дійсність. В мить — геть царя, геть к чорту старе правительство. Це зробив голос народу. Тепер панує воля слова, прав. Чого ще треба? Для дітей наших буде школа на нашій мові. У нас спокійно. Наше діло — побідить німців, а Ваше — робить для нас полегкість”¹⁷.

З надією на прискорення формування нового, федеративного, устрою колишньої російської імперії після лютневої революції 1917 року земляки Івана Огієнка мали намір висунути його своїм депутатом до майбутнього парламенту нового державного утворення і в одному з листів прохали на це згоди. Аргументи були переконливими: “... Найбільш гідною кандидатурою в члени Установчих зборів від Брусилова та інших волостей є Ви, оскільки користуєтесь популярністю серед населення”¹⁸.

Зазвичай, повертати борги своєму рідному краю і тій чи іншій формі своєї діяльності людина прагне на схилі свого життя. Огієнко, ніби відчуваючи майбутні круті віражі своїх життєвих доріг, які з роками все далі й далі відводитимуть його від рідних країв, поспішав це робити змолоду.

«Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю! Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє за-

вжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужині, просять покласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі зо святої Батьківщини...».

Ці слова, вистрадані в душі за багато років поневірянь чужими країнами в ранзі політичного емігранта від гіркого усвідомлення неминучості «лишитися навіки з чужиною», Іван Огієнко написав більш ніж півстоліття тому у своїх своєрідних записках-сповідах, записках-заповідях наступним поколінням українців, які озглавив просто «Книга нашого буття на чужині»¹⁹. Цілком очевидно, що українські канадці свято пам'ятали про науку свого національного провідника й духовного навчителя. І коли 12 квітня 1972 року на цвинтарі Глен Іден, що за 20 кілометрів на північ від Вінніпега, відбувалася церемонія поховання митрополита Іларіона, канадська земля запричастилася «грудочкою рідної землі зо святої Батьківщини», вкладеною перед опушенням домовини в могилу під голову покійного. Про це постаралися добрі люди, які в умовах існування залізної зависи між Радянським Союзом і західним світом все ж змогли передати через туристів літаком пригорщу житомирської землі та свічку з київського храму²⁰.

Іван Огієнко дуже любив свій Брусилів, його добрих і працьовитих мешканців. Особливо часто подумки повертався до свого рідного краю на схилі літ. Уявити тільки — десятки літ нічого не знати, нічого не чути про долю своїх рідних і близьких. Відходили в небуття брати і сестри, народжувалися на українській землі нові покоління огієнків та литвичуків, але довідатися бодай щось про них у вигнанці з рідної землі не було ні найменшої змоги.

Спроби листовно пов'язатися з брусилівською родиною митрополит Іларіон здійснив у середині 50-х років минулого століття. У ту пору, незабаром після смерті Сталіна, нове радянське керівництво дещо послабило тотальний контроль за листуванням її громадян. У канадському архіві зберігаються копії двох листів, надісланих митрополитом Іларіоном з Вінніпега до Брусилова. Судячи зі змісту цих послань, дві скупі звістки від своїх родичів Україні він все ж одержав напередодні. Можна тільки уявити, з яким хвилюванням і надією писав він ці листи в Україну. Ось витяг з першого, адресованого в Брусилів племіннику Григорію Федоровичу Огієнку і датованого 24 липня 1956 року:

«Дорогий мій Племіннику! Зовсім випадково довідався про Вашу адресу, бо зовсім несподівано одержав Вашого листа. Ніхто ніколи не писав мені з Брусилова, і про Брусилів я нічого не знаю [...] Я живу в Канаді. Мені 75 літ. За Брусилів постійно згадую...²¹».

Другий лист, датований 17 грудня того ж року, адресувався Анні Огієнко:

«Прошу Вас, написшіть мені, хто остався по моїх братах Василю та Михайлу. Знаю, що брати мої Василь та Михайло померли, але не знаю, хто остався з їхньої родини. Прошу написати ще як живе Петро Данилович Литвинчук, брат моєї покійної дружини. Нічого не знаю про нього. Знаю, що померли й обидві мої сестри — Одарка та Палажка. Напишіть, хто позостався по них. Де син Палажчин — Іван

Іванович Назаренко. Про все напишіть мені, бо я нічого не знаю. Передайте від мене привіт усім нашим, а також Харитонові Роді та Теклі Хмарук. Усіх вас я пам'ятаю і за всіх Вас молюся»²².

Якою була доля цих листів — встановити досі не вдалося, Звичайно ж, кожен лист із капіталістичного Заходу перечитувався в органах КДБ, а за тими, кому він адресувався, встановлювалося стеження. Можна навести немало прикладів, коли під тиском ідеологічних провідників комуністичного режиму дехто з родичів політичних емігрантів, аби не наразити на небезпеку своїх дітей у майбутньому, відмовлялися не лише від подібних листів, а й від своїх прізвищ.

Мешканцям Брусилова та його довколишніх сіл надзвичайно повезло, що завдяки таланту, небайдужості великого земляка вони мають створену на документальних архівних матеріалах, цікаво й доступно написану історію свого краю від найдавніших часів до періоду юності їхнього автора. Така історія вивищує, виділяє це місто серед інших, які мають таку ж історію, але яку досі ніхто не спромігся осмислити й описати в окремому книжковому виданні.

Нам, сучасникам, залишилося лише виправити історичну несправедливість щодо самого авторського оригіналу, який із політичних причин фактично усі роки після створення був захований від тих, кому він призначався. З маркою відновленого в Україні Огієнкового видавництва «Наша культура і наука» незабаром ця книга побачить світ.

Упорядник цього видання вирішив виправити ще одну історичну несправедливість щодо цього твору молодого Огієнка, який вимушено писав російською мовою з надією побачити працю надрукованою. У виданні київської «Нашої культури і науки» твір Огієнка «Местечко Брусилів и его окрестности», прийде до своїх читачів в українськомовному перекладі.

Примітки:

1. Огієнко Іван. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва / Іван Огієнко // Наша культура (Варшава). — 1935. — Кн 7. — С. 445.
2. Державний архів Хмельницької області у м. Кам'янець-Подільському. — Ф.Р-582. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 79-79 зв. (Витяг з метричної книги «про взяття шлюбу 11 червня 1997 року у Вознесенській церкві м. Брусилова селянином-студентом Іваном Івановичем Огієнком і селянкою Домінікою Данилівною Литвинчук». В цьому документі зазначено, що обряд наречення в шлюб здійснив священик Никанор Сташевський. Цікаво, що це відбулося в тій же церкві, де 25 літ тому було охрещено Івана Огієнка).
3. Див.: Ефремов С. Трагедия молодого украинского ученого // Русское слово (Москва). — 1910. — 19 янв.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (далі — ЦДАВОВУ у Києві). — Ф. 1871. — Оп. 1. — Од. зб. 5. — Арк. 3-19.
5. ЦДАВОВУ у Києві. — Ф. 1871. — Оп. 1. — Од. зб. 3. — Арк. 9-18.
6. Щеголев С. Украинское движение, как современный этап южно-русского сепаратизма / С. Щеголев. — К., 1912. — С. 217, 445.

7. ЦДАВОВУ у Києві. — Ф. 1871. — Оп. 1. — Од. зб. 3. — Арк. 16.
8. Передова стаття // Громадська Думка. — 1905. — 31 грудня.
9. Животко А. Історія української преси / Аркадій Животко / Упоряд, авт. предм. і приміт. М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 1999. — С. 194.
10. Руцька Іван. Містечко Брусилів // Громадська Думка. — 1906. — 20 січня.
11. Огієнко Іван. Забастовочний рух // Там само. — 1906. — 30 червня, 6, 16, 21 липня, 3 серпня.
12. Цит. за: Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення. — К., 1994. — С. 44.
13. Там само. — Од. зб. 2. — Арк. 11.
14. Там само. — Арк. 13.
15. Там само. — Арк. 18.
16. Там само. — Од. зб. 1. — Арк. 6-7.
17. Там само. — Од. зб. 2. — Арк. 14.
18. Там само. — Од. зб. 1. — Арк. 1-3.
19. Огієнко Іван. (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і приміт. М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — С. 365.
20. Детальніше про це: Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / Микола Тимошик. — К.-Вінніпег, 2000. — С. 219-220.
21. Архів митрополита Іларіона в Канаді. — Вінніпег. — Коробка 18. Лист до племінника Г. Ф. Огієнка в Брусилів від 24 липня 1956 р.
22. Там само. Лист до племінниці Анни Огієнко в Брусилів від 17 грудня 1956 р.

The article is about one of the Ivan Ohienka's book, which expected on a publication to the separate book edition almost whole age.

Key words and word-combinations: historical essay, pictures of labour and way of life, history of settlements, native land.

Отримано: 25.08.2010 р.

УДК 83-3-055.2

Любов Томчук

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДУХОВНА КРАСА НАЦІЇ

У статті аналізується ідеологічна парадигма перших жінок-письменниць XIX століття Марко Вовчок (Марії Вілінської) та Ганни Барвінок (Олександри Білозерської-Куліш). У їхній творчості провідне місце посідає образ жінки, підноситься національний духовний ідеал, утверджується християнські цінності.

Ключові слова і словосполучення: духовні ідеали, образ, жінка, нація, творчість, християнські цінності, духовність, ідейна парадигма.

У становленні нової української літератури дуже важливу роль відіграв чинник її демократичної орієнтації, що чітко позиціонував молоде письменство по стороні покривдженого селянства як носія національних цінностей, а не по стороні влади, що асоціювалася з